

Fatma Ayhan

Gazi University, fayhan@gazi.edu.tr, Ankara-Turkey

DOI <http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2017.12.4.2C0058>

MUĞLA İLİ MİLAS İLÇESİ ÇOMAKDAĞ KIZILAĞAÇ KÖYÜ GELENEKSEL KADIN GIYSİLERİ

ÖZ

Bu çalışmada Muğla İli Milas İlçesi Çomakdağ Kızılağaç köyünün geleneksel kadın giysilerini sistematik olarak incelenmiştir. Bu kapsamda, geleneksel giysilerden özellikle günlük giyim tarzlarının yanı sıra, hacı uğurlama, nişan, kına ve düğün ritüellerinde kullanılan özgün giysiler ile diğer geleneksel aksesuarlar tanıtılmaktadır. Yöre halkının geleneksel giysilerini koruma, yaşatma ve bunları gelecek kuşaklara aktarma konusundaki çabaları güncelliğini korumaktadır. Geleneksel kadın giysileri yörenin tanıtımında oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Giysiler, Çomakdağ Düğünü, Yörük Kültürü, Kına ve Nişan Töreni, Nazarlık

ÇOMAKDAĞ KIZILAĞAÇ VILLAGE TRADITIONAL WOMEN CLOTHING IN MİLAS-MUĞLA

ABSTRACT

In this study was to systematically investigate the traditional women's clothing of Çomakdağ Kızılağaç village of Muğla Province Milas District. In this context, traditional clothes, especially the daily clothing styles, as well as pilgrim farewell, engagement, henna and wedding ritualellers used in the original clothes and other traditional accessories was presented. The efforts of preserving, maintaining and transferring traditional clothing of the local people to future generations are kept up to date. It can be said that it is very effective in promoting traditional women's clothing.

Keywords: Traditional Clothes, Çomakdağ Wedding, Yörük Culture, Henna and Engagement Ceremony, Amulet

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

How to Cite:

Ayhan, F., (2017). Muğla İli Milas İlçesi Çomakdağ Kızılağaç Köyü Geleneksel Kadın Giysileri, *Vocational Education (NWSAVE)*, 12 (4):20-39, DOI: 10.12739/NWSA.2017.12.4.2C0058.

Bir milletin kültürü geçmişinden süzülüp gelen maddi ve manevi değerlerin tümü ve zaman içerisinde kendisine has duyuş, düşünüş, ifade ediş tarzı ile ortaya çıkmaktadır. İnsanlar yaşamlarının başlangıcından günümüze kadar geçen süre içerisinde yaşadıkları bölgenin ve içinde buldukları sosyal ortamın gereklerine ayak uydurarak yaşamış ve yaşam sürecinde kendilerinden doğaya sayısız ürünler katmışlardır. Bu ürünlerin toplamına genel bir söyleyişle kültür denmektedir ki, kültür ürünleri belli yaptırım (norm)larla birliği oluşturmuş olan insanların gereksinimleri sonucu ortaya koydukları ürünlerin tümüdür. Giyim tarihi incelenecek olursa, giyimin eski devirlerden bugüne dek pek çok dönemler geçirdiği görülmektedir. İnsanlar buldukları uygarlık seviyesine göre giyim olgusunu geliştirmişler; her ulus kendi örf, adet ve inanışlarına, yaşam şartlarına göre giyimlerini şekillendirmişlerdir (Bayraktar, 1983).

Giyim, insanların örtünmeye yani bedenlerini kapatmaya başlamalarıyla birlikte giysinin tarihi de oluşmaya başlamıştır. Günümüzde bir akım olarak yaşanan moda ve buna bağlı olarak gelişen hazır giyim dayatmalı giyinme çizgisinden uzaklaşarak farklı giyinme zamanlarına bakıldığında giysilerin o dönemlerde genel olarak insanların içinde bulunduğu sosyal yapıyı, bireylerin sosyal yapı içindeki yerini, konumunu, ekonomik ve tinsel durumlarını belirleyip estetik kaygılarına ve beğenilerine göre yanıt verdiğini buna göre biçimlendiğini görmekteyiz. Giyim tarihi ile ilgili eski bilgiler, Orta Asya'daki arkeolojik kazı bulgularından, heykellerden, çini ve keramiklerden, madeni eşyalar üzerindeki resimlerden, minyatürlerden, Divan-ı Lügat-ü Türk'ten, tarihlerden, seyahatnamelerden, edebi eserlerden, kıyafetnamelerden ve müzelerde bulunan kıyafetlerden anlaşılmaktadır (Özel, 1992).

İnsanların içinde var olan ve sürekli yaşayan, güzel olma sevdasının veya güzel görünme yönündeki öykümlerinin daha çok giysilerde kendini gösterdiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak insanlar giysilerini oluştururlarken yalnızca güzel olma, güzel görünme kaygılarıyla davranmamış, aynı zamanda dinsel anlayışları toplumsal beğeni ve benimsemeleri kendi ekonomik durumlarını iklimi doğa koşullarını ve çevresel etkileşim gibi unsurları da göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır (Bozkuş, 1990). Bütün toplumlarda giysi ile ilgili değer yargılarının, inançların, törelerin üretilen obje, renk ve biçimlerin oluşturduğu karmaşık bir yapı vardır ve bu da toplumların giysi kültürünü oluşturmaktadır (Erden, 1996).

Dünyanın en zengin giysi kültürüne sahip olan Türk giysileri kalitesi, motif zenginliği, süsleme ve renkteki ahengi, canlılığı ve zarafeti ile Anadolu insanının yaşam tarzını ve dünya görüşünü büyük ölçüde yansıtan bir özelliğe sahip olduğu bilinmektedir. Anadolu'da özellikle kadın giyimi, başına, bedenine, ayağına giydikleri, çorap ve ayakkabıları ve bunların bezemeleri ve takıları ile oluşan bir bütündür. İnsanlar bir bütün içinde, gelenekleri ve toplumdaki yerine göre neyi, nerede, ne zaman, nasıl giyeceğini yaşayarak öğrenir. Böylece giyim kuşam geleneği kuşaklar arası yaşatılır. Bununla birlikte tarihi, coğrafi, ekonomik ve sosyal durum gibi farklılıkların doğal giysileri de etkileyerek yörelere özgü tarzların oluşmasını sağlamıştır. Anadolu coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca Asya, Avrupa, Mısır ve Mezopotamya kültür yollarının kesiştiği bir merkez olmuştur. Birçok düşünür ve sanatçının belirttiği gibi bu merkez yüzlerce etnik grubu ve farklı kültürel yapıları bünyesinde barındırıp kaynaştırmış ve farklı insan toplulukları arasında etkileşimler oluşmuş, küçük şehir devletlerine ait yerleşimler kurulmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya IX. yüzyıldan başlayarak küçük gruplar, XI. yüzyıldan itibaren büyük kitleler halinde gelmeye başlayan Oğuz ve

Türkmen boyları yani Türkler, Anadolu'nun bugünkü kültürel ve etnik yapısının ana iskeletini oluşturmaya başlamışlardır (Yılmaz, 2004). 11. yüzyıl sonlarından başlayarak özellikle Malazgirt savaşından sonra doğudan Anadolu'ya birçok göçebe topluluk geldi. Toplumsal yaşamlarını aşiret biçiminde sürdüren bu topluluklar "Göçer Türkmen ve Tatar", Göçer Evli Türk ve "Yörük" olarak geçer (Meydan Larousse:194). XIII. yüzyıldan başlayarak Anadolu'nun çeşitli kesimlerine yayılan bu göçebe aşiretinden köy ve kasabalara yerleşmeyi seçenlere "Türkmen", geleneksel göçebe yaşamı sürdürenlere ise "Yörük" denildiği sanılmaktadır (Kişoğlu ve Pamuk, 2000). Geleneklerini koruma konusunda özenli olan Yörükler, geçimini tamamen hayvancılığa bağlı, kıyı sahil veya ılıman iklimde, yazı yaylada geçiren konar-göçer topluluklardır.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFICANCE)

Bu çalışmanın amacı Çomakdağı-Kızılağaç köyünün geleneksel kadın giysilerini sistematik olarak tanıtmaktır. Bu kapsamda, geleneksel giysiler, bir medeniyetin tarihini, kültürünü, yaşam tarzını gösteren önemli belgelerdir. Geleneksel kıyafet kullanımı geçmişe oranla azalmasına rağmen bazı bölgelerde özel günlerde ve günlük kıyafet olarak da kullanılmaya devam edilmektedir. XI. yüzyıl sonlarından başlayarak özellikle Malazgirt Savaşı'ndan sonra doğudan Anadolu'ya birçok göçebe topluluk gelmiştir. Toplumsal yaşamlarını aşiret biçiminde sürdüren bu topluluklar eski kaynaklarda "Göçer Türkmen ve Tatar", "Göçer Evli Türk" ve "Yörük" olarak bilinir. Türkmen geleneklerini koruyan Yörükler, Ege ve Marmara bölgelerinde de çoğunluktadır. Günümüzde Yörüklerin yerleşik düzende bulunduğu köyler arasında Çomakdağ'ında yer alan Kızılağaç köyü de bulunmaktadır.

Çalışma bu konuda yapılacak benzer çalışmalara hem ışık tutması hem de rehber olması bakımından önem arz etmektedir.

3. BULGULAR (FINDINGS)

Günümüzde endüstrileşme ve modern toplum yaşantısının yaygınlaşmasıyla kıyafet geleneği eski anlam ve önemini yitirmiştir. Ancak Anadolu'da toprağa bağlı kalmış topluluklarda halen yöresel ve otantik niteliklerde özgün giysiler üretilmekte ve kullanılmaktadır. Ancak bunlar daha çok kadınlarımızın devam ettirdiği küçük giysi kültürü çevrelerinde görülmektedir (Kırzioğlu, 1992). Geleneksel kıyafetler 17. yüzyıldan sonra, ekonomik ve toplumsal değişikliklerle kentlerden başlayarak, kırsal bölgelere doğru yavaş yavaş günlük kullanımlarını kaybetmişlerdir (Çulcuoğlu, 2007). Geleneksel kıyafet kullanımı geçmişe oranla azalmasına rağmen bazı bölgelerde özel günlerde, gecelerde ve günlük kıyafet olarak da kullanılmaya devam edilmektedir. Bu bölgelerden biri de Muğla ili Milas ilçesi Çomakdağ köyüdür. Muğla ili Milas ilçesi Çomakdağ köyündeki kıyafetlerde yöresel özellikleri hala korunmakta ve kullanılmaktadır (Er, Arlı ve Kayabaşı, 2010). Çomakdağ köyünün adı iki köyün birleşmesinden oluştuğu için bugün Çomakdağ-Kızılağaç köyü denmektedir. Köy İzmir-Milas yolu üzerinde, Köşkköy köyünden sonra gelen tuğla fabrikasının hemen yanından sonra ayrılan yolda Beşparmak dağlarına (antik çağdaki ismi latmus) tırmanılarak varılan ve dağlara sırtını dayamış küçük 300 haneli bir yerleşim merkezidir. Köyde yakın zamanda başlayan kırsal turizm faaliyetlerinden en önemlisi geleneksel olarak 4 gün süren düğün törenlerinin seyahat acentelerince turlarla köye getirilen turist gruplarına 2 saatlik kısa bir gösteri halinde sunulmasıdır. Bununla birlikte yöresel yemeklerin ikramı, köye ait bazı etnografik ürünlerin sergilenmesi amacıyla düzenlenen bir mekanın gezdirilmesi de diğer etkinliklerdir (Etikan ve Çukur, 2011) (Fotoğraf:1-3).

Fotoğraf 1. Çomakdağ köyü genel görünüm
(Photo 1. General view of Çomakdağ village)

Fotoğraf 2. Çomakdağ köyü
(Photo 2. Çomakdağ village)

Fotoğraf 3. Çomakdağ köyü
(Photo 3. Çomakdağ village)

Fotoğraf 4. Çomakdağ köyünde bir taş ev
(Photo 4. A Stone house in Çomakdağ village)

Çomakdağ köyünün özelliği, dünle bugünü ustaca kaynaştıran bir mimari üslup taşıyan Çomakdağ evleridir. Bu evlerin her biri sanat eseridir. Çomakdağ evleri bölgeden çıkarılan taşlardan yapılıyor. Taşın içinde bulunan silisyum maddesi nedeniyle güneşte pırıl pırıl parlayan evler yazın serin, kışın sıcak tutuyor. Taş evler taş yontmasını bilen ustalar tarafından tamamen elle yapılıyor. Yaklaşık olarak iki usta çalışırsa bir evi 3-4 ayda tamamlıyor. Bir süre evin yerine oturması bekleniyor, sonra ahşap işlemler yapılıyor (Fotoğraf 4). Taş evler genellikle tek oda olarak yapılıp, ancak ihtiyaca göre oda sayısı artırılıyor. Her odada bir ocak var, bu nedenle dışarıdan baktığınızda bir evin kaç bacası varsa o kadar odasını olduğunu anlayabilirsiniz. Bacalar birbirinden farklı. Her usta kendi maharetini göstermek için farklı bir baca yapıyor. Bu bazen Milas evlerindeki bacalara, bazen de değişik hayvan motiflerine benzetiliyor. Evin damı toprakla kaplanıyor ve üzerinden yuvarlak denen silindir taş yuvarlayarak sıkıştırılıyor. Evler genelde tek katlı olarak yapılıyor. Alt kat kiler veya depo olarak kullanılıyor. Banyo içeride ancak tuvalet dışarıdadır. Evin içinde her duvar nerdeyse ayrı bir oda vazifesi görüyor, yatak ve yorganların konduğu yatak odası, kap kacak ve diğer malzemelerin konduğu yer mutfak, güneş gören odanın aydınlık duvarı oturma odası. Ocağın üst tarafında eve getirilmiş olan okuntu olarak söylenen hediye kap kacaklar bulunmaktadır. Taş evlerin girişinin yerden mesafesi bir metreden fazladır, ev sakinlerinin sonuncusu eve çıkınca merdiveni evin içine alıyor (Yıldırım, 2009).

Bir anlamda kapı girişinin yüksek olması dış tehlikelere karşı bir koruma olarak kullanılıyor. Evlerin dış görünüşleri kadar içleri de oldukça renkli ve etkileyicidir. Tavan süslemeleri ve kapılar ahşap oyma sanatının örnekleriyle doludur. Evlerin içinin ahşap süslemeleri önceleri kök boylarla yapılıyorymuş, günümüzde kök boya bırakılmış ancak hala süslemeler çok özenli ve tavan süslemeleri her evde farklı, bazen yıldız, bazen çiçek motifleri görülüyor. Kapılarda ay-yıldız motifleri mutlaka yer almaktadır (Ayhan, 2009). Çomakdağ'da ipek böcekçiliği azalmasına rağmen hala çok önemlidir, çünkü yöresel kıyafetleri olan üç beş entariyle birlikte giydikleri ipek gömlekler ve başlarına taktıkları ipekten yapılmış çemperiler. Köydeki ipek böcekçiliği ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydedir, çok emek istediği için bu işle uğraşanlar azalmaya başlamış, ipek dokumalar kendi yetiştirdikleri altın sarısı yerli kozalardan yapılıyor, dokuma bu nedenle sarı renkte oluyor. Muğla il genelinde, Çomakdağ-Kızılağaç köyü yöresel kültürüne en iyi sahip çıkan, bu kültürü yaşatan ve sonraki kuşaklara bozulmadan aktaran yerlerden biri olarak bilinmektedir. Çomakdağ'ına, yol üzerinden köylere yaklaştıkça belirgin bir şekilde geleneksel kıyafetleri ile köyde dolaştıkları görülmektedir. Genç kuşak, modern giysi tarzını benimserken, orta yaş grubu eski ve yeni tarzı birleştirdiği, yaşlı kesimin ise yöresel giyimlerine bağlılıklarını sürdürmekte olduğu gözlenmiştir. Bu olay kadın giyimlerinde kendini göstermektedir. Kaynak kişilerden edinilen bilgiye göre yöre kadınları özellikle düğün, nişan, bayrak, hac yollama ve karşılamalarında, özel günlerde ve törenlerde "Yörük Giysisi" adı verilen bu kıyafetleri giymektedirler (Ayhan, 2012) (Fotoğraf:5-10).

Fotoğraf 5. Düğün töreninde yöresel giysili kadın
(Photo 5. Woman in local dress at wedding ceremony)

Fotoğraf 6. Düğün töreninde yöresel giysili yeni gelin
(Photo 6. New bride with local dress in wedding ceremony)

Fotoğraf 7. Çomakdağlı hacı adayı
(Photo 7. Çomakdağ pilgrim candidate)

Fotoğraf 8. Hacı adaylarını uğurlama merasimi
(Photo 8. Ceremonies for pilgrims)

Fotoğraf 9. Hacı adaylarını uğurlama merasimi
(Photo 9. Ceremonies for pilgrims)

Fotoğraf 10. Hacı adaylarını uğurlama merasimi
(Photo 10. Ceremonies for pilgrims)

Çomakdağ kadınları hala günlük yaşamda ve törenlerde kullanılan, çok eskiye dayanan otantik giysileri ile dikkat çekmektedirler (Fotoğraf:11-13).

Fotoğraf 11. Çomakdağ köyünde bir yeni gelin
(Photo 11. A new bride in the village of Çomakdağ)

Fotoğraf 12. Çomakdağlı hac giysili nine
(Photo 12. Çomakdağ hijacked grandmother)

Fotoğraf 13. Günlük yaşamda Çomakdağlı kadınlar
(Photo 13. Women daily life in Çomakdağ)

Düğünlerde; gelin kızın kıyafetlerinin kendine has Yörük geleneklerine uygun olarak hazırlandığı belirtilmiştir. Belirgin özellik olarak gelin kıza geleneksel giysiler giydirildikten sonra başın arkadan ve önden yerlere doğru uzanan ipek veya saten kırmızı kumaş geçirilip baş kısmına mevsim çiçeklerinden hazırlanmış çiçekler yerleştirilir. Gelin kızın takıları da baş bölgesinin arka tarafından sarkıtılmak suretiyle yerleştirilir. Bu geleneği birçok aile devam ettirmesine rağmen bazı aileler günümüz beyaz gelinliği tercih ettikleri belirtilmektedir (Fotoğraf:14). Çomakdağ'da otantik giysilerin kumaşlarının dokunması ve dikimi çoğunlukla yöre kadınları ve genç kızları tarafından yapılmaktadır. Geleneksel giysiler, çeşitli imgeler taşıyan motif ve işlemlerle süslüdür. Kadınların başlarına doğal mevsim çiçekleri takarak süslemeleri ise çok yaygın bir gelenektir (Fotoğraf:15-17).

Fotoğraf 14. Çomakdağlı güncel giysili gelin
(Photo 14. Bride with current dress with Çomakdağ)

Fotoğraf 15. Başları çiçekli kadınlar
(Photo 15. Young women with flowers in their heads)

Fotoğraf 16. Çomakdağlı kadın
(Photo 16. Çomakdağ woman)

Fotoğraf 17. Çomakdağlı kadın
(Photo 17. Çomakdağ woman)

Yeni gelinlerin evlenme törenlerinde takılan altınları bir sene kadar devamlı olarak üzerlerinde taşıdıkları ve bunun bir zorunluluk olduğu bildirilmektedir. Bu uygulama yörede kadına verilen saygınlığın bir sembolü olarak değerlendirilmektedir (Fotoğraf:18 ve 19).

Fotoğraf 18. Çomakdağlı yeni gelin
(Photo 18. Çomakdağ new bride)

Fotoğraf 19. Çomakdağlı yeni gelin
(Photo 19. Çomakdağ new bride)

Bu araştırmada amaç, Muğla ili Milas ilçesi Çomakdağı-Kızılağaç köyünün kadın kıyafet geleneğini belgelemek ve tanıtmaktır. Çalışma 2009 ve 2012 yıllarında yörede yapılan, gözlem, inceleme ve görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Farklı düğünlere katılarak kıyafet parçaları ayrı ayrı fotoğraflarla belgelenmiş, kaynak kişilerden edinilen bilgiler doğrultusunda kültürel özellikler ve giysiler tanıtılmaya çalışılmıştır (Yılmaz, 2012).

3.1. Çomakdağ-Kızılağaç Köyü Geleneksel Kadın Kıyafetleri (Çomakdağ-Kızılağaç Village Traditional Women's Clothing)

Anadolu'da uzun yıllar boyunca yörelere özgü benimsenen ve kullanılagelen çeşitli biçimlerde ve motiflerle süslenen geleneksel kıyafetler her bölgede değişik özellikler göstermiştir.

Kadın ve gelinlerin giydikleri geleneksel kıyafetlerin biçimi, renkleri, motif zenginliği ve zarafeti Anadolu insanının hayat tarzını yansıtmıştır. Kadın giyim-kuşamı başa, bedene, ayağa giyilen giysiler süslemeleri ve takıları ile bir bütünlük oluşturmuştur (Tansuğ, 1997).

Çomakdağ-Kızılağaç köyünde geçmişte geleneksel giyim kuşamın zenginliği, kumaşların çeşitliliği, işleme teknikleri ve süslemeleri ile kadınlar görkemli bir şekilde süslenmiştir. Günlük, nişan, düğün ve kına gecesi gibi özel günlerde giyilen özgün değeri olan geleneksel giysiler bohçalar ve sandıklarda korunmuştur. Geçmişin miras bıraktığı kendine özgü kültürel özelliklerini korumaya çalışan Çomakdağ-Kızılağaç'ta geleneksel kıyafetler hala daha görülmektedir. Çomakdağ-Kızılağaç köyünde yöresel giyim tarzı, değişen yaşam tarzlarını korumaya çalışmaktadırlar (Fotoğraf:20-26).

Fotoğraf 20. Yöresel giysili
Çomakdağlı kadınlar
(Photo 20. Women with regional
dress in Çomakdağ)

Fotoğraf 21. Yöresel giysili
Çomakdağlı kadınlar
(Photo 21. Women with regional
dress in Çomakdağ)

Fotoğraf 22. Yöresel giysili
Çomakdağlı kadınlar
(Photo 22. Women with regional
dress in Çomakdağ)

Fotoğraf 23. Yöresel giysili
Çomakdağlı kadınlar
(Photo 23. Women with regional
dress in Çomakdağ)

Fotoğraf 24. Kına gecesi ve
gelin
(Photo 24. Henna night and
bride)

Fotoğraf 25-26. Kına gecesi töreni ve
kayın valide
(Photo 25-26. Henna night ceremony and
mother-in-law)

Çomakdağ-Kızılağaç köyünün geleneksel düğünleri kadar köy kadınlarının giydikleri geleneksel kıyafetler de yörenin tanınmasında etkili olmuştur. Düğünlerde giyilen kadın kıyafetleri düğünün kaçınıcı gününde olduğumuzu bize söyler. Her düğün günü için farklı kıyafet giyilir. Kıyafetine bakılarak davetlilerinin düğün evine yakınlığını da anlayabiliriz. Bu yakınlık kendisine verilen okutmayla paralel olarak gösterilir. Değerli bir okuntu olan davetli en kıymetli kıyafetlerini giyer. Köyde kadınların kıyafetleri simli entari, şifon, gipür dantelli (köyde köprülü de denir) ve üç beş entari bu kıyafetlere verilen isimlerdendir (Fotoğraf:27). Düğün törenlerinde kız çocuklarına da yöresel giysi giydirilir (Fotoğraf:28-30) (Yılmaz, 2012).

Fotoğraf 27. Düğünde giyilen simli entarili Çomakdağlı yeni gelin
(Photo 27. Women wearing brilliant clothes in wedding)

Fotoğraf 28. Çomakdağlı yöresel giysili kız çocuğu
(Photo 28. Girls with local clothes in Çomakdağ)

Fotoğraf 29. Çomakdağlı kız çocukları
(Photo 29. Girls in Çomakdağ)

Fotoğraf 30. Çomakdağlı kız çocukları
(Photo 30. Girls in Çomakdağ)

3.2. Başa Giyilenler Aksesuarlar (Headwear Accessories)

Çomakdağ kadın başlığı takke, boncuklu yazma oyali çembere, ipek çembere denilen baş örtü ve doğal mevsim çiçeklerinden oluşur.

- **Takke (Takka):** Yöre kadını tarafından günlük giysinin en önemli parçalarından birisidir. Desenli pamuklu, pazen türü dokuma ya da basma kumaştan yapılmaktadır. Dikdörtgen şeklinde kesilen kumaşın iki kısa kenarı elde dikilir ve başın üst kısmına gelen yerden lastikle büzülerek toplanır, çene altından geçecek uzunlukta şerit hazırlanıp takkenin kenarlarından tutturulur. Takkenin süslenmesinde çeşitli renkte boncuk, pul ve altın paralar kullanılır ve süsleme şekline ve kullananın medeni durumuna göre farklı isimler alır. Takkenin alnına gelen ön alt kısmına sık bir şekilde 33 adet 10'luk altın dizilir, bu altın bezeme şekline "tura" adı verilir. Takkenin iki ucundan tutturularak çene altına geçirilen ince bez bantın adı ise "sakındırak"tır. Sakındırakların üzeri ipek ya da boncuk işlemeli olarak yapılır. Bu tür baş bezemenin yöredeki adı "tura"dır. Günümüzde üretilmeyen tuğralar artık antika değerindedir. Yeni evlenenlerde takkenin üst kısmından aşağıya doğru önden görünecek şekilde 15 sıra açık kahverengi boncuklar bir dizi halinde sarkıtılır. Boncukların uç kısımlarına ise 20'lik altınlar takılır. Bu bezemenin adı da "askı"dır. Tura ile birlikte kullanıldığında "askılı tura" adını alır. Yörede yeni gelinlerin başları bu şekildedir. Evlendikten 1 yıl sonra askılar çıkartılır ve sadece tura sürekli olarak kullanılır. Gelin kızlar bu özel başlıkları giydikten sonra bu başlığın etrafına koyu kırmızı ya da siyah renkli bir yemeniyi çepeçevre dolarlar. Üzerlerine ipek örtüyü sararlar. Bunu gündelik yaşamda bile çıkarmazlar. Bütün bunlar evli olduklarına bir işaret amacıyla yapılmakta olup halen de devam etmektedir. Kadınların bu altınları başlarında taşıma amacı köyden uzakta olunan bir zamanda zor durumda kalınırsa bozdurabilme şansının olmasıdır (Fotoğraf:31 ve 32).

Bu altınlar bir nevi güvencedir onlar için, bu kadar altını başlarında taşımak güvence içinde olsa günümüzde tehlike unsuru da olabilmektedir. Fakat kadınlar önlem olarak başörtüleriyle bu altın dizilerini kapatıp olası tehlikelere karşı kendilerini koruma altına almaktadırlar (Kınacı 2009:215).

Fotoğraf 31.
Çomakdağlı takkeli kadın
(Photo 31. Çomakdağ
with takke woman)

Fotoğraf 32.
Çomakdağlı takkeli kadın
(Photo 32. Çomakdağ
with takke woman)

Fotoğraf 33. Çomakdağlı kadının baş bağlamanın arkadan genel görünümü (Photo 33. General view of the back of the head of a woman from Çomakdağ)

- **Kollu:** Takkanın üstüne askı ve turalar dışta kalacak şekilde kırmızı-bordo-mavi-mor ve farklı renklerde ipek krep ya da pamuklu tülbent ya da yörede yazma denilen kumaştan bir bant sarılır ve bu bandın adına "kollu" denir. Kare şeklindeki örtünün iki köşesi boncuk ve iğne oyası ve çeşitli pullar ile süslenir. Baş bağlama sırasında oyalı veya pullu olan süslü kısmı takkenin görünen yerine getirilerek üçgen olarak katlandıktan sonra bağlanır (Fotoğraf:33).
- **Çembere:** Kare formundaki başörtüsü beyaz pamuk ipliği ve hardal sarısı renginde ipek ipliği ile bez ayağı dokuma tekniğiyle yapılmıştır. Başörtüsünün üzeri kenar ve köşelerinde yer alan bitkisel motifler sarı ipek iplik ile zincir işi (suzeni) tekniğiyle işlenmiştir. Başörtüsünün yöredeki adı "çemperi"dir. Çember başörtüsünün kenarları sarı ipek iplikle saçak yapılarak temizlenmiştir. Takke ve oyalı yazma örtü üzerine üçgen şeklinde katlanarak yerleştirilir, iki ucu başın arkasından geçirilip başın üzerinde bağlanır.
- Kare formundaki çemberlerin merkezi ve kenar suyu geometrik ve bitkisel bezemelerin yer aldığı motiflerle işlenmektedir. İşlemlerde ipekli iplikler kullanılmaktadır.
- Çemberlerin dokumaları pamuk ve ipek iplik ya da sadece pamuk ipliğinden oluşmaktadır.
- **Oyalı Çembere:** Kare şeklinde tülbentin kenarlarına boncuk veya pul oyasının geçirilmesiyle yapılır. Farklı renk ve oya çeşitleri bulunmaktadır. Takkenin üzerine üçgen olarak katlanır ve bağlanır (Fotoğraf 34).
- **İpekli Çembere:** El tezgahlarında dokunan ipek kumaşların birleştirilmesiyle elde edilen kare şeklindeki baş bağıdır. Yöre kadınları günlük yaşantılarında kullanılmaktadır. Takke ve oyalı çemberenin üzerine üçgen şeklinde katlanarak yerleştirilir. İki ucu başın arkasından geçirilip başın üzerinde bağlanır. Çembere başörtüsünün kenarları isteğe bağlı olarak saçak, püskül, firkete oyası ile temizlenmekte ve süslenmektedir. Çembere başörtüsünün uç kısımları başın üstünden bağlanarak kulaklar dışarıda bırakılırsa bu tip bağlamaya yörede "çetebaşı" adı verilir. Köylerde kadınlar ipek çemberilerini daha çok düşün, bayram gibi özel günlerde kullanmayı tercih ederken tülbent kenarına işlenerek yapılmış baş bağlarını daha çok günlük yaşantılarında kullanmaktadır (Fotoğraf:35 ve 36).

Fotoğraf 34. Çomakdağ oyalı çemberesi
(Photo 34. Çomakdağ carved wheel)

Fotoğraf 35. Çomakdağ çembereli kadın başı
Photo 35. Çomakdağ grooved female head

Fotoğraf 36. Çomakdağ
ipekli çembere (eşarp)
(Photo 36. Çomakdağ silk
çembere (Scarf))

- **Boncuk Oyası:** Yöre kadınlarından edinilen bilgiye göre başı daha zengin göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Pul ve boncuklardan örülen boncuk oyası ipek çempere ve oyali çempere arasına gözükecek şekilde yerleştirilir.
- **Çiçekler:** Başa takılması gerekenler tamamlandıktan sonra başın en güzel süsü şüphesiz seçilen mevsim çiçeklerinden oluşan demetlerdir. Mevsim çiçekleri, fesleğen ve zeytin dalı gibi bitkilerden oluşturulmuş demetler hazırlanarak başa takılır, bu çiçekler kadının yöredeki parfümüdür. Kadınların medeni durumlarına göre çiçeklerin seçildiği bilirdir kişilerce belirtilmiştir (Fotoğraf:37).

Fotoğraf 37. Başlıkları çiçekli Çomakdağlı kadınlar
(Photo 37. Çomakdağlı women with flowers)

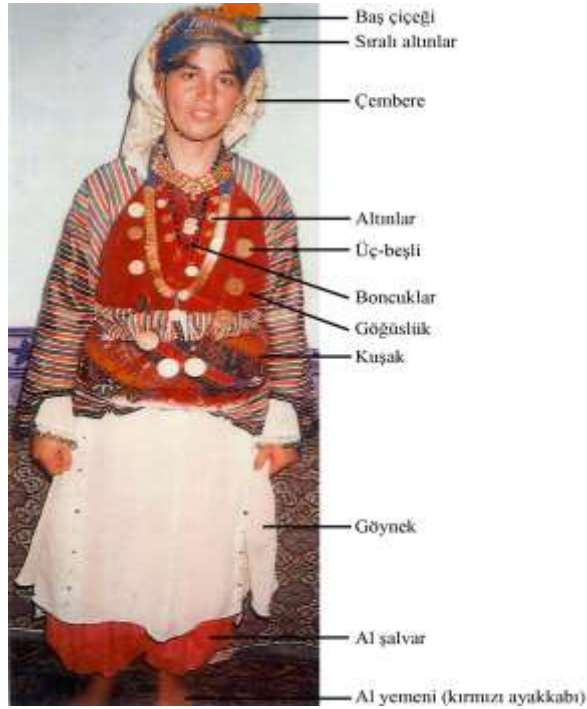
3.3. Bedene Giyilenler (Body Dressing)

Bedene giyilen kadın kıyafetleri temel olarak bürümcük, yüzün akma gömlek, şalvar, ayakkabı (don), bel kuşağı, göğüslük, önlük ve nazarlıktan oluşmaktadır.

- **Bürümcük-Yüzün Akma Gömlek:** Bu gömleğe yörede "iç göynek (ipekli göynek)" denmektedir. İçe giyilen ve iç çamaşırı olarak kullanılan göynek yörede ipek böcekçiliği ile uğraşıldığı için el tezgahlarında yerli ipek iplik karışımından dokunan ipek kumaşlardan hazırlanmaktadır. Atlet veya fanila olarak

adlandırılan göynek, beyaz ya da krem rengi şile bezi, bürümcük kumaştan dikilir. Göynek genelde hakim yakalı veya yuvarlak yakalıdır. Boyu dizin altına kadar uzanan, önü göğse kadar açık ve uzun kolludur. Yuvarlak yakalı ya da yakasız olarak dikilen göyneklerde bulunmaktadır. Kollar bedene kare şeklinde yerleştirilmiştir. Kol uçları ve yaka kenarları iğne oyalıdır ve pullarla iğne oyalı arasına konularak süslenir. Bazı göyneklerin kol ağızları işlemeli ve iliklidir. Bu gömleklerin ipekten dokunanına "bürümcük", ipek-iplik karışımı ile dokunanına ise "yüzün akma" denir. Giysi yörede bulunan el tezgahlarında dokunan ipek kumaşlardan hazırlanmaktadır. Tezgahlardan çıkan kumaşların dar olması nedeniyle göynek birçok parçanın birleşmesinden oluşmaktadır. Yöredeki göyneklerde kalıp ve kumaş özelliklerinde farklılıklar görülmektedir.

- **Şalvar (Don):** İpek, pazen, basma vb. kumaştan dikilen şalvarın iç astarı pamuklu poplin kumaştan hazırlanmaktadır. Şalvarın geniş olarak hazırlanmış bel ve paçalarına lastik geçirilmiştir. Boyu diz ile ayak bileği arasındadır, ağ oyuntusu kısadır. Köyde yeni gelin olmuş kızların giydikleri günlük donlar mavi ya da kırmızı renklidir (Fotoğraf:38). Özel gün şalvarlarında her iki yanına elde bükülmüş daha sonra kök boya ile renklendirilmiş ipliklerle işlenen ve adına yörede "yaneş don" denilen geniş bol dökümlü şalvarlar kullanılmaktadır. Bu şalvarların en önemli özelliği yanlarında bulunan işlemleridir.

Fotoğraf 38. Çomakdağlı kadın giysisi
(Photo 38. Çomakdağ women's clothing)

Beyaz patiskadan (Amerikan bezi) dikilmektedir. Günlük giyilen şalvarlar gibi kasıktan bağlanır. Ağ oldukça geniştir ve ayak bilekleri büzgülü dikilmektedir. Bu donun her iki yanına elde bükülmüş ve daha sonra kök boya ile renklendirilmiş ipek ipliklerle yerli dokuma üzerine işlenen ve adına yörede "yaneş"

denilen don ayakları aplike edilmektedir. Bu donun tümüne "ayakkabı" denilmektedir (Eren, 2001).

Dokuma bezin üstüne ipek işlemler yapılarak yanı işlemeli donlar oluşturulmaktadır. Bu işleme giysinin yan tarafına yapıldığı için "yanı işlemeli don" anlamına gelen "yaneş don" olarak bilinmektedir. Bitki köklerinden yararlanılarak hazırlanan boylarla eğrilmiş yün veya pamuk iplikler kaynatılarak işlemede kullanılan ipler oluşturulmaktadır.

Yörede patiska olarak belirtilen kumaş üzerine, kumaş zeminini görülmeyecek şekilde kanaviçe tek iğne tekniği ile işlenmektedir. Hazırlanan bu parça da yaneş donun yan kısmına dikilmektedir (Pamuk, 2001). Önceleri yeni gelinlerin yaneş don kullandıkları belirtilmiştir. Günümüzde köy kadınları bu donları özel günlerde kullanmaktadırlar. Günlük giyilen donlar yaneş don olmayıp şalvar olarak nitelendirdiğimiz çeşitli renklerden oluşan basma ya da pazen kumaşlardan dikilmektedir. Yaneş donlar düğün, sünnet gibi özel günlerde giyilmekte ya da sandıklarda bohçalarda sarıllı olarak saklanmaktadır. Giysilerde, şalvarlarda, göğüslükte ön plana çıkan renk kırmızıdır (Ayhan, 2004).

- **Üç-Beş Etek:** Giysi ipekli üzerine giyilmektedir. Özel günlerde giyilir. Üç-beş eteğin farklı örnekleri vardır. Giysinin yöredeki kumaşı kutnudur. Kutnu, eski don çözgüsünde doğal ipek ve atkısında, pamuk kullanılarak dokunmuş ve genellikle renkli şeritlerden parlak ve mat çizgilerin yan yana gelmesiyle oluşan ve üzerinde başta çiçekler olmak üzere çeşitli motiflerin bulunduğu bir kumaş türüdür. Bugün bu kumaşlar çözgüsünde yapay ipek ve atkısında yine pamuk kullanılarak dokunmaktadır (İmer, 2001).

Kumaşın cinsi pamuklu desen özelliği ise boyuna çizgili olup turuncu, kahverengi, yeşil, beyaz vb. renklerden oluşmaktadır. Yuvarlak veya "V" yakalıdır. Ön ortası açıktır. Bir düğme veya çengelle ön parçaları birleştirilmektedir. Omuzları dikişsizdir. Giysinin ön ortası ve yanlarında peşleri bulunmaktadır. Koltuk altına üçgen parçalar yerleştirilmiş, kollar uzundur ve kare kol çalışılmıştır. Giysi astarlıdır, boyu diz ile bilek arasında değişmektedir. Üç-beş eteğin ön ortası, yan kenarları, etek ucu ve kol ağzı siyah kordon ile zincir işi çalışılmıştır. Giysinin kol kısımları ve elbise kenarları dilimlidir, entari beş parçadan oluşmaktadır. Bunlar iki kol, iki yan parça, bir de arka parça olmak üzere beş parçadır ve buna üç-beş etek veya üç-beş entari adı verilir. Üç etek çeşitli motif, renk ve isimde dokunan kutnu kumaşlardan yapılmaktadır.

Üç etek ön bedeni ön ortasından etek ucuna kadar açık iki parça, arka bedeni ise tek parçadan oluşmaktadır. Belden aşağı düz inen iki ayrı eteğin yanlarda uzun yırtmaçları bulunmaktadır (Fotoğraf:39 ve 40).

- **Göğüslük:** Giysi tek parça şeklinde ve sadece göğüs kısmını kapatacak kadardır. Boyundaki ve etek ucundaki kordon bağcıklar yardımıyla arka bedene bağlanmaktadır. Boyun ve etek ucuna pli veya büzgüler uygulanmıştır. Süsleme amacıyla giysi üzerine pliler çalışılmıştır. Giysi üç-beş eteğin üzerine bağlanmaktadır. Değişik renklerde çoğunlukla lacivert, bordo, daha çok düz kadife kumaştan ya da ipekli ve değişik kumaştan tek parça şeklinde dikilir. Yörede yaşlılarca yüzyıllardır kullanıldığı anlatılan ve bu yöreye has olan memelik (göğüslük-üstlük) bir çeşit dıştan entarilerin üstüne giyilen sütyendir. İş yaparken, bağ, bahçe, tarla işlerinde koşarken göğüsleri

korumak, rahatlatmak, bebekleri emzirme de kolaylık sağlamak amacıyla kullanılmaktadır (Fotoğraf:41 ve 42).

Fotoğraf 39. Üç-beş etek
(Photo 39. Three-five skirt)

Fotoğraf 40. Üç-beş
giyimli Çomakdağlı kadın
(Photo 40. Three-five-
dressed Çomakdağ woman)

Fotoğraf 41. Göğüslük
(Photo 41. Breast)

Fotoğraf 42. Göğüslük
giymiş Çomakdağlı kadın
(Photo 42. Çomakdağ woman
wearing breasts)

3.4. Bele Bağlananlar (Belt Connected Accessories)

- **Önlük:** Yünden yapılan bel kuşağının önüne gümüş kuşağı kapatmayacak şekilde yünlü kareli dikdörtgen dokuma kumaştan hazırlanır. Bel kısmında uçkur geçirilir ve büzülerek toplandıktan sonra arka bedende bel kuşağının üzerine bağlanır (Fotoğraf:43).
- **Nazarlık:** Nazarlık, şeritler halinde kesilmiş olan renkli kumaşlar, dikdörtgen biçiminde 10cm eninde, 30-40cm uzunluğunda pamuklu kumaş üzerine yerleştirilerek dikilmektedir. Üstleri boncuk ve pullarla süslenir (Etikan ve Çukur, 2011b). Ayrıca aralara üçgen değişik renklerde parçalar dikilir. Nazarlığın uç kısmında bulunan saçakların her birine 5 ya da 6 adet mavi boncuk dikilir. Dikilen bu renkli şeritlerin üzerine renkli pul ve boncuklar yapan kişinin hayal dünyasına göre istenilen şekiller verilerek teker-teker işlenmektedir. Üç etek elbisenin arkasına kuşak kısmına çengelli iğne ile bağlanır. Bel kısmından sarkıtılan nazarlık arkadan görülür ve nazar değmesini engellemek amacıyla mutlaka elbiseye takılır.
- **Kıl ve Yün Kuşaklar:** Üç-beş eteğin üzerine bağlanmaktadır. Yün kuşak, yün ipliği dokunularak elde edilir. Kıl kuşak ise keçi kılından hazırlanır. Her ikisi de el tezgahlarında değişik renklerdeki iplerle dokunur. Kenarları püsküllüdür ve dikdörtgen şeklindedir. Kuşaklar üçgen şeklinde katlanır. Üçgenin üst köşesi arka kalça üzerine gelecek şekilde bağlanarak iki ucu ön beden üzerinde iç içe gelecek şekilde bele yerleştirilir.
- **Mendil:** Kuşağın sol tarafına sıkıştırılarak sarkıtılır. Önemli özelliği her genç kızın çeyizinde bulunması ve işlemlerin farklı anlam ifade etmesidir.
- **Gümüş Kumaş:** Gümüş işlemeciliği ile başlıklar işlenmiş, renkli taşlarla süslenmiştir. Başlıkların alt kısmından gümüş zincirler sarkıtılmış ve zincirlerin uç kısmına şekilli gümüş parçalar geçirilmiştir. Bu şekilde hazırlanan gümüş başlıklar 15cm eninde kumaşın kısa kenarlarına yerleştirilmiştir. Üç-beş eteğin veya elbisenin üzerine takılmaktadır.

3.5. Ayağa Giyilenler (Footwear)

- **Çorap:** Genellikle doğal yünden örülmüş çorap ya da yün üzerine çeşitli renkte desenlerle işli çoraplar giyilmektedir.
- **Ayakkabı:** Siyah ya da kırmızı renkte yemeni giyilmektedir. Çarşı, Pazar ya da tarlada çalışmaya giderken siyah lastik ayakkabı giyilirken günlük hayatta sıkça kullanılan düz tabanlı ayakkabılar giyilmektedir (Fotoğraf:43).

3.6. Boyuna Takılanlar (Longitudinal Attachment)

Değişik tür ve renklerden yapılmış boncukların yanında boyunlarına ince kurdele veya kordon ip üzerine dizilen farklı boyutlardaki altınlar takılmaktadır. Bu altınlar, beşi bir yerde altın uzun ve sık bir dizi halinde oluşturulmuş eski ve yeni 20'lik altınlar ve altın kolyelerdir. Karanfil kolyelerde güzel kokması nedeniyle köy kadınlarının boyunlarını süslemektedir (Fotoğraf:44) (Yalçın, 2009).

Fotoğraf 43. Kırmızı yemenili
Çomakdağlı kadın
(Photo 43. Çomakdağ woman with
red yemeni)

Fotoğraf 44. Boncuk ve altın takılı
Çomakdağ kadını
(Photo 44. Çomakdağ woman wearing
beads and gold)

4. SONUÇ (RESULT)

Değişen ve gelişen teknoloji, yaşam koşulları ve birçok el sanatımızı da olumsuz etkilemiştir. Sosyal ve kültürel yapıda gerçekleşecek her türlü değişim el sanatlarının varlığını nasıl devam ettireceği konusunda kaçınılmaz bir şekilde belirleyici olacaktır. Çomakdağ köyünde geleneksel el sanatı uğraşları köye gelen turistlerin de ilgi odağı olmaktadır. Örneğin; bez bebek (Fotoğraf: 45). Halkın yaşantısında geçmişin gelenek ve görenekleri halen sürmektedir. Geleneksel giysiler yöre köylerinde günlük yaşantıda ve özel günlerde kullanılmaktadır. Bu özgün giysileri giyerek yaşatmaları ve gelecek kuşaklara aktarma çabaları oldukça önemlidir. Kadınların bu canlı giysilerin üstüne altın takıp, başlarındaki özgün çiçekleri ile köye gelen yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedirler.

Fotoğraf 45. Çomakdağ giysili bez bebekler
(Photo 45. Cloth dolls dressed in Çomakdağ)

Maddi kültürün önemli ögesi olan Giyim-Kuşam ve süslenme kültürünün genç kuşaklara öğretilmesi oldukça önemlidir, bu nedenle bunların sergilenebileceği özgün bir Çomakdağ Etnografya Müzesinin kurulması gerekmektedir. Bu giysi ve aksesuarların oyuncak bebeklerle, hediyelik eşya ile de pekiştirilerek ülke ekonomisine katkı sağlanması gerekmektedir. Batı ülkelerinden İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya bunu bir devlet politikası olarak görüyor ve hediyelik eşyalar, müzeler, devlet yardımı ile son derece güzel hazırlanarak ilgililere sunuluyor (Ayhan, 2004).

KAYNAKLAR (REFERENCES)

- Ayhan, F., (2004). İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya, İrlanda, Hollanda, Belçika, İspanya, Macaristan, Yunanistan, Bulgaristan, İskoçya, Avusturya Gezi ve İnceleme Notları.
- Ayhan, F., (2009). Çomakdağ Köyü Araştırma Notları.
- Ayhan, F., (2012). Çomakdağ Köyü Araştırma Notları.
- Bayraktar, F. (1983). Giyim, Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Bozkuş, T., (1990). Geleneksel Giysilerimiz-Geleneksel Türk Giysileri. Muğla Büyükşehir Belediyesi, Eğitim ve Kültür Daire Başkanlığı, s: 7.
- Çulçuoğlu, S., (2007). Divriği Kıyafetleri, Sivas: Sivas Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Erden, A., (1996). Anadolu Giysi Kültürü, Ankara: Damat Ofset
- Eren, M.A., (2001). Muğla'nın Bazı Sözlü Kültür Değerleri ve Halk Oyunları, İzmir: Muğla Valiliği Yayınları.
- Etikan, S. ve Çukur, T., (2011). Kırsal Turizm Faaliyetlerinin Çomakdağ-Kızılağaç Köyü El Sanatları Üzerine Etkisi, Süleyman Demirel Üni., Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 8: 11-13.
- İmer, Z., (2000). Gaziantep Yöresinde Üretilen Kutnu, Alaca ve Meydaniye Kumaşların Bazı Teknolojik Özellikleri, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kınacı, S., (2009). Muğla İli Milas İlçesi Çomakdağ Köyleri Folkloru Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kırzioğlu, N., (1992). Anadolu Geleneksel Kadın Başlıkları. 10. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, 68.

-
- Kişoğlu, S. ve Pamuk, B., (2000). Kızılağaç ve İkiiztaş Köylerindeki Yörük Giysilerinden Örnekler, Türk Halk Kültüründen Derlemeler, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
  - Meydan Larousse. Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Cilt 12.
  - Özel, M., (1992). Folklorik Türk Kıyafetleri, Ankara.
  - Tansug, S., (1997). Anadolu Giysileri. Antik Dekor Dergisi 39: 106-108.
  - Er, B., Arlı, M. ve Kayabaşı, N., (2010). Muğla İli Milas İlçesi Çomakdağ Köyü Geleneksel Kadın Başlıkları, Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu, 26-31 Temmuz 2010, Kiev-Ukrayna.

Kaynak Kişiler

- Ayşe Yılmaz, Çomakdağ Kızılağaç Köyü (24), 2004.
- Emine Yılmaz, Çomakdağ Kızılağaç Köyü (66), 2004.
- Fatmaana Yalçın, Çomakdağ Köyü (61), 2009.
- Hasan Yıldırım, Çomakdağ Kızılağaç Köyü Derneđi Başkanı (45), 2009.
- Yaşar Yılmaz, Çomakdağ Kızılağaç Köyü Muhtarı (72), 2004.